

Arkadiusz Żukiewicz

Uniwersytet Opolski

ORCID 0000-0002-5064-4491

Pedagogika społeczna jako oferta studiów magisterskich w powojennej Polsce (1945-1949)

**Social Pedagogy as an offer of master's studies in Poland
after the Second World War (1945-1950)**

The article presents graduate programs (Masters level) in the field of social pedagogy offered by Helena Radlińska and her colleagues at the University of Łódź after WWII. Socio-Pedagogical studies established at the Department of Social Pedagogy at the University of Łódź were supposed to prepare educational, social, and cultural workers in time of revival of Poland after 1945. The example of the educational model created at that time can serve as an inspiration in the development of contemporary programs of education rooted in the Polish socio-pedagogical tradition.

Keywords: social pedagogy, Helena Radlińska, Department of Social Pedagogy of the University of Łódź, MA programme in social pedagogy.

Wprowadzenie

Orientacja na przyszłość, promocja „nowoczesności”, poszukiwanie przyszłych i zarazem „koniecznych” dróg rozwoju sprawia, że zainteresowanie przeszłością zajmuje wtórną pozycję w codziennej aktywności profesjonalistów różnorodnych dziedzin i obszarów. Zjawisko to obejmuje także przestrzeń działalności akademickiej, gdzie poza naukami humanistycznymi, specjaliści innych dziedzin mają ograniczone pole możliwości badawczych, teoriiotwórczych czy dydaktycznych w zakresie historii danych dyscyplin bądź ich subdyscyplin. Świadczyć o tym może dostępność do programów

badawczych w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki, w którym wnioski z zakresu np. pedagogiki są z formalnych względów wykluczone¹. Trudność w dostępie do środków na badania historyczne prowadzone w obszarach tzw. nauk „wyzwolonych” i wyodrębnionych administracyjnie z pola nauk humanistycznych, stanowi również poważne utrudnienie w działalności teoriiotwórczej. Ograniczenia dydaktyczne (programowe) w zakresie kształcenia historycznego na poszczególnych kierunkach studiów (w zakresie niehistorycznych dyscyplin czy subdyscyplin nauki) to kolejna egemplifikacja potwierdzająca sygnalizowaną powyżej tendencję marginalizującą dociekania historyczne prowadzone poza naukami zaliczonymi do dziedziny nauk humanistycznych.

W związku z powyższym zasadnym może być pytanie o rację celu i zarazem możliwości prowadzenia badań historycznych w polu nauk społecznych, inżynieryjno-technicznych, ścisłych, rolniczych, medycznych itp. Dla refleksyjnego naukowca już samo pytanie (szczególnie fragment dot. arystotelesowskiej racji celu) będzie wzbudzało emocjonalny stosunek do jego autora. Zdaje się, że słusznie, bo „jak można mówić o przyszłości bez prawdy i wiedzy o przeszłości?”. „Jak planować rozwój bez umiejętnego spożytkowania dorobku minionych pokoleń badaczy i działaczy różnorodnych dziedzin nauki czy praktyki?”. Owe „jak...” jest jednak głosem słabnącym w „pogoni za punktami”, adaptacją do urzędniczych reguł gry wyznaczanej zza biurka resortu określającego zasady i redystrybuującego środki przeznaczone na działalność naukową. Zdecydowanie łatwiej i wygodniej jest poddać się parametrycznym wyznacznikom administracyjnych pragmatyk. Krępują one wprowadzić naukową wolność, a niekiedy wręcz przeczą swoistej logice pracy metodycznie zorientowanej na naukowy rozwój. Jednakże postawa uległości ułatwia niejednokrotnie instytucjonalne trwanie w zagospodarowanej już przestrzeni aktywności zawodowej. Stabilizuje osiągniętą pozycję (przynajmniej w krótkich przedziałach czasu) i utrwala konformistyczną perspektywę oczekiwania na dalszy bieg wydarzeń. Jednak czy podporządkowanie administracyjne jest w tym wypadku lepsze od symbolicznego oporu?, czy służy nauce?, czy jest korzystne dla efektów pracy naukowej? Pytania te w sposób szczególny warto rozpatrywać w kontekście

¹ Potwierdza to decyzja w sprawie wniosku IIH 13 0126 82, a także inne, których wnioskodawcy reprezentujący takie nauki jak pedagogika, psychologia, socjologia itp. otrzymali informację o wykluczeniu wniosku z konkursu NPRH z powodów formalnych. W uzasadnieniu wskazywano na przynależność danej dyscypliny naukowej do dziedziny innej niż nauki humanistyczne.

aksjologicznym, deontologicznym oraz teleologicznym nauk praktycznych, do grona których zalicza się także pedagogika (w tym pedagogika społeczna) (Radlińska, 1961, s. 361). Wartość poznania naukowego z założenia ma w tym wypadku służyć pomnażaniu dobra, które warunkuje życie osób, rodzin, grup społecznych, społeczności lokalnych, a także całych społeczeństw zarówno w teraźniejszości, jak i przyszłości. Orientacja na rozwój jest ściśle spleciona z teraźniejszością, a także przeszłością, której doświadczenia i dorobek mogą być fundamentem w poszukiwaniu racjonalnych i efektywnych rozwiązań sprzyjających podnoszeniu jakości warunków życia ludzkiego w przyszłości. Można przy tej okazji przywołać poglądy twórczyni polskiej pedagogiki społecznej Heleny Radlińskiej, która identyfikowała się z hasłem „Kochajmy przeszłość, pracujmy dla przyszłości” (Radlińska, 1964, s. 331). Kreśląc doktrynalny zarys tej nauki, autorka łączyła osiągnięcia teorii oraz praktyki działalności kulturalnej, oświatowej czy społecznej generowane przez historyczne pokolenia poprzedników z planami i zadaniami stawianymi polskiej pedagogice społecznej w teraźniejszości oraz przyszłości. Wskazując fundamenty konstytuujące pedagogikę społeczną eksponowała teorię pracy społecznej, teorię oświaty dorosłych oraz historię pracy społecznej i oświatowej (Radlińska, 1961, s. 362). Tym samym badania historyczne wpisała ona w integralną przestrzeń aktywności pedagogów społecznych.

Zakładając, że prowadzenie badań historycznych w polu pedagogiki społecznej jest jedną z powinności służby społeczno-pedagogicznej podkreślić warto, iż wyniki tego nurtu eksploracji przyczyniają się do rozwoju dyscyplinarnego i instytucjonalnego tej nauki. Wpisując się w tak pojętą służbę podjęto historyczny projekt eksploracyjny, którego rezultaty ujęto w niniejszym artykule. Celem tego opracowania jest przybliżenie warunków w jakich tworzone niepowtarzalną ofertę akademickiego kształcenia kierunkowego w Zakładzie Pedagogiki Społecznej Uniwersytetu Łódzkiego, gdzie po drugiej wojnie światowej działała naukowo, dydaktycznie oraz społecznie Helena Radlińska. Możliwość przedmiotowej prezentacji materiału empirycznego pozostaje w związku z projektem badawczym, który zrealizowano w Zbiorach Specjalnych Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego. Zgromadzone tam materiały źródłowe zostały udostępnione w formie nieopracowanych jeszcze dokumentów. Stąd w poniższej prezentacji brak odpowiednich sygnatur przy przywoływanych źródłach. Jednakże udostępnione do eksploracji naukowej archiwum Zakładu Pedagogiki Społecznej Uniwersytetu Łódzkiego z lat 1945-1950 (przekazane przez prof. Helenę Radlińską za pośrednictwem prof. Ireny Lepalczyk), umożliwiło nakreślenie modelu programowego studiów magisterskich z filozofii w zakresie pedagogiki społecznej. Jest to

szczególny przypadek w instytucjonalnej historii tej nauki, gdyż kształcenie magisterskie pedagogów społecznych po raz pierwszy i jedyny do chwili obecnej odbywało się w ramach kierunkowych studiów uniwersyteckich. Staraniem Heleny Radlińskiej stworzono prawną możliwość magisterskiej oferty studiów społeczno-pedagogicznych, które w ówczesnych warunkach (podobnie do innych obszarów kształcenia akademickiego w polu współczesnych nauk społecznych i humanistycznych) wiązano z filozofią. Nie była to jednak specjalność bądź specjalizacja we współczesnym rozumieniu, ale odrębny od pedagogiki kierunek studiów wyższych. Można stwierdzić, że w latach 1946-1949 pedagogika społeczna była samodzielną ofertą dydaktyczną wpisaną w uniwersytecki wymiar kształcenia opartego na podstawach filozoficznych. Dla przypomnienia dodać warto, że ówczesne kierunki studiów związanych z naukami „wyzwolonymi” budowano na fundamentach magisterium z filozofii w zakresie danej dyscypliny naukowej.

Uwarunkowania instytucjonalne i polityczne lat 1945-1949

Uwzględniając nietypowość i zarazem niepowtarzalność instytucjonalnej sytuacji polskiej pedagogiki społecznej po 1945 roku można przyjąć, że w pierwszym okresie powojennej Polski wytworzył się swoisty fenomen społeczno-pedagogicznego modelu kształcenia kierunkowego. Znamionował on tym samym kolejny etap w drodze do akademickiej (instytucjonalno-naukowej) samodzielności pedagogiki społecznej. Można przy tym uznać, że był to zarazem prawomocny (umocowany w regulacji prawnej) krok prowadzący polską pedagogikę społeczną do dyscyplinaryzacji tej nauki w sferze nadawania stopni i tytułów naukowych.

Zmiany systemowo-polityczne dokonujące się w Polsce (szczególnie po sfałszowanych wyborach parlamentarnych w 1947 roku) (Winkler, 2007), zapoczątkowały jednak proces ograniczania suwerenności i autonomii uczelni wyższych. Odzwierciedla to pośrednio korespondencja Heleny Radlińskiej z Wandą Wyrobkową-Pawłowską z lat 1945-1950, z treści której wyłania się obraz postępującego procesu upolityczniania środowiska akademickiego i podporządkowania działalności naukowej priorytetom politycznym ówczesnej władzy (Theiss, 1997a, s. 30 i nast.). Zwracała na to uwagę również Helena Radlińska we wspomnieniach zawartych w listach o nauczaniu i pracy badawczej spisanych u schyłku życia. Autorka wspominała tam dynamikę i kierunki przeobrażeń:

„W ciągu siedmiu lat przeżyliśmy pięć okresów ustroju uczelni. [...]

Od r. 1949 potęguje się coraz bardziej wpływ Ministerstwa. W 1949 r. nowa ustawa i szereg rozporządzeń zmieniają tok studiów dla nowo wstępujących, reorganizuje się sekcje, określa liczby przyjmowanych. Uniwersytet zaczyna żyć w dwóch kręgach: nowych roczników, uczących się według szczegółowych programów kursowych, i „starych”, którzy studiowali zgodnie z wygasającymi przepisami magisteriów. Coraz ostrzejsze rygory przynaglają magistrantów do składania egzaminów końcowych” (Radlińska, 1964, s. 463).

Warto uzupełnić przywołany cytat (stanowiący fragment opublikowanych w 1964 roku wspomnień Heleny Radlińskiej) o oryginalny tekst Autorki zawarty w rękopisie cytowanego dzieła. Różnica treści i jej wymowy odzwierciedla istotę ingerencji cenzury politycznej, której podlegały publikacje wydawane w oficjalnym obiegu kontrolowanym przez ówczesne władze Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Cenzura obejmowała zarówno działalność naukową (w tym przede wszystkim wydawniczą – publikacje naukowe), jak również dziennikarstwo i działalność artystyczną. W przypadku przywołanego fragmentu wspomnień Heleny Radlińskiej oryginalna treść listu ujawnia rosnącą skalę ingerencji administracyjnej i restrykcyjny charakter zmian dokonujących się w obszarze aktywności akademickiej. W rękopisie Autorka pisała wprost:

„Od roku 1949 potęguje się coraz bardziej wpływ Ministerstwa. [Wydział Lekarski zostaje przetworzony w Akademię Lekarską (wkrótce nazwaną Medyczną)]². Następują coraz ściślejsze ograniczenia, w r. 1949 nowa ustawa odbiera autonomię. Szereg rozporządzeń zmienia tok studiów dla nowo wstępujących, reorganizuje sekcje, określa liczby przyjmowanych. Uniwersytet zaczyna żyć w dwu kręgach: [studentów]³ nowych roczników, uczących się według szczegółowych programów kursowych i „starych”, którzy studiowali zgodnie z wygasającymi przepisami magisteriów. Coraz ostrzejsze rygory przynaglają magistrantów do składania egzaminów końcowych, do opuszczania pustoszących zakładów (H. Radlińska, *Listy o nauczaniu i pracy*

² Fragment ujęty w nawias kwadratowy [] jest przekreślony w oryginale rękopisu, jednak bez pewności, że skreślenia dokonała H. Radlińska.

³ J. w.

badawczej. List XI). [Lata 1950-53 były widownią bezustannych przekształceń i likwidacji zakładów]⁴”.

Dostrzegane rozbieżności i pominięcia fragmentów rękopisu w opublikowanym tekście z 1964 roku ujawniają nie tylko ingerencję cenzury politycznej powszechnej w latach rządów PRL⁵. Są także symbolicznym wyrazem intencji ówczesnej władzy, której manipulacje zakłamywały rzeczywistość. Fakt ten potwierdza zarówno zasadność, jak i potrzebę powrotu do przeszłości, przywracania tekstom podlegającym ingerencji cenzorskiej ich oryginalnej treści, zgodnej z intencją przekazu autorskiego. Nie zawsze jest to możliwe. Są jednak przypadki, w których dysponując rękopisami, odbitkami sprzed procesu cenzury, istnieje możliwość rekonstrukcji treści spójnej z tekstem oryginału. Bez wątplenia źródła pozostające w archiwum Uniwersytetu Łódzkiego stwarzają możliwość owej rekonstrukcji w przypadku powojennych tekstów autorstwa Heleny Radlińskiej.

Intensyfikujące się od 1949 roku upolitycznienie obszaru działalności akademickiej skutkowało dla pedagogiki społecznej zahamowaniem procesu rozwojowego, po którym pedagogika społeczna nie odzyskała wypracowanej wówczas dyscyplinarnej pozycji. Obecnie jest jedną z subdyscyplin pedagogiki i jako taka rozwija się instytucjonalnie w przestrzeni akademickiej dając równolegle impuls rozwoju dla kolejnych subdyscyplin, jak w szczególności andragogiki, pedagogiki rodziny, pedagogiki kultury, pedagogiki opiekuńczej itp. Wygenerowany w latach 1945-1950 model kształcenia pedagogów społecznych może być jednak inspiracją we współczesnym poszukiwaniu rozwiązań dla kształcenia profesjonalistów przygotowywanych do służby w obszarach działalności społecznej, opiekuńczej, oświatowej, wychowawczej, kulturalnej itp. Przybliżenie założeń programowych dla kierunku pedagogika społeczna stworzonych i urzeczywistnionych przez Helenę Radlińską oraz jej współpracowników z Zakładu Pedagogiki Społecznej Uniwersytetu Łódzkiego, może być inspiracją dla współczesnych organizatorów kształcenia akademickiego na kierunkach pedagogika, praca socjalna, nauki o rodzinie, polityka społeczna czy socjologia itp.

⁴ Fragment ujęty w nawias kwadratowy [] jest przekreślony w oryginale rękopisu, jednak bez pewności, że skreślenia dokonała H. Radlińska.

⁵ Szerzej o ingerencji cenzury politycznej, także w odniesieniu do naukowej twórczości Heleny Radlińskiej patrz: K. Bagiński, *Helena Radlińska w ruchu ludowym*, „Zeszyty Historyczne” Z. 19/1971, s. 131-132.

Podstawa prawna magisterium z pedagogiki społecznej

Źródłem prawa konstytuującym możliwość kierunkowego kształcenia pedagogów społecznych w powojennej rzeczywistości akademickiej Polski było *Rozporządzenie Ministra Oświaty z dnia 4 września 1946 roku (Nr IV SW-9396/46) w sprawie programu studiów i egzaminów na stopień magistra filozofii w zakresie pedagogiki społecznej na Uniwersytecie Łódzkim* opublikowane w Dzienniku Urzędowym Ministerstwa Oświaty nr 11 z 23 grudnia 1946 r. poz. 308. Rozporządzenie podpisał ówczesny Minister Oświaty Czesław Wycech, z którym Helena Radlińska utrzymywała osobistą znajomość zainicjowaną na gruncie współpracy w ramach Polskiego Stronnictwa Ludowego „Wyzwolenie”, jeszcze w okresie dwudziestolecia międzywojennego i podczas okupacji (Gmitruk, Pastuszka i Turkowski, 2018, s. 27 i nast.; Wycech, 1964).

Prawną podstawą tego aktu wykonawczego była przedwojenna *Ustawa z dnia 15 marca 1933 roku o szkołach akademickich* (Dz. U. R. P. z 1938 r. Nr 1, poz. 6). W paragrafie pierwszym przedmiotowego Rozporządzenia zarządzono egzamin magisterski oraz określono warunki dopuszczenia do tego egzaminu, którego pozytywne złożenie oznaczało uzyskanie stopnia magistra filozofii w zakresie pedagogiki społecznej nadawanego przez Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Łódzkiego. Minister sprecyzował zakres przedmiotowy obowiązkowych egzaminów oraz ich formę i kryteria, jakie studenci musieli spełnić, by przystąpić do odpowiednich egzaminów przedmiotowych. W szczególności wymienił następujące przedmioty wyznaczające kanon programowy studiów w zakresie pedagogiki społecznej:

Egzaminy obowiązkowe:

1. Zarys pedagogiki społecznej (egzamin ustny lub pisemny pod nadzorem – decyzja należała do Podkomisji Egzaminacyjnej);
2. Historia społeczna i gospodarcza Polski (egzamin ustny);
3. Historia kultury lub historia społeczna lub historia gospodarcza (ze szczególnym uwzględnieniem prądów społecznych) (egzamin ustny);
4. Psychologia ze szczególnym uwzględnieniem psychologii wychowawczej lub społecznej (egzamin ustny);
5. Psychologia ogólna z pogłębionym uwzględnieniem jednego zagadnienia lub poglądów jednego teoretyka (egzamin ustny);
6. Polityka społeczna i komunalna lub statystyka z demografią (egzamin ustny);
7. Socjologia (egzamin ustny);
8. Główne zasady nauk filozoficznych (ze szczególnym uwzględnieniem etyki) (egzamin ustny);

9. Higiena społeczna lub higiena psychiczna lub pedagogika lecznicza (egzamin ustny).

W uzupełnieniu norm prawnych minister Czesław Wycech dookreślił, że studenci pedagogiki społecznej mogli przystępować do egzaminu kierunkowego (Zarys pedagogiki społecznej) po zakończeniu sześciu trymestrów studiów. Wiązało się to z koniecznością zdobycia zaliczeń wykładów oraz odpowiednich proseminariów i seminariów, a także realizacji co najmniej rocznych badań terenowych lub udziału w opracowaniu materiału empirycznego z badań prowadzonych pod kierunkiem profesora⁶. Konieczna była również realizacja hospitacji i praktyk wpisanych w tok studiów. Dodatkowo student został zobowiązany (w minimalnym rocznym wymiarze) do czynnego udziału w ćwiczeniach lub seminariach z trzech przedmiotów wymienionych w katalogu obowiązkowym (tj.: przedmioty wskazane powyżej od 2 do 7). Obowiązek rocznego uczestnictwa we wskazanych przedmiotach warunkował możliwość przystąpienia do egzaminów z tych przedmiotów.

Ponadto z omawianego Rozporządzenia wynikała konieczność wyboru przez studentów jednego z działów obejmujących wymienione powyżej przedmioty nauczania (1, 2, 3, 7). Dział ten podlegał szczegółowemu opracowaniu, a końcowy egzamin miał dwuetapową procedurę złożoną z egzaminu ustnego oraz egzaminu pisemnego pod nadzorem. W świetle paragrafu trzeciego omawianego Rozporządzenia był to ostatni egzamin składany przed Podkomisją Egzaminacyjną. Obejmował dyskusję ze studentem na temat przygotowanej przez niego pracy magisterskiej i umożliwiał kontrolę oraz merytoryczną weryfikację ogólnej wiedzy studenta z zakresu pedagogiki społecznej.

W uzupełnieniu programowym student kierunku pedagogika społeczna musiał dokonać alternatywnego wyboru jednego z przedmiotów przypisanych do kanonu studiów kierunkowych (3, 6, 9) lub jednego z przedmiotów wpisanych do odrębnego działu. W Rozporządzeniu wskazano odpowiednio przedmioty wpisane do działu humanistycznego (określonego odrębnymi przepisami), bądź działu przyrodniczego (do wyboru były przedmioty takie jak: biologia, antropologia, geografia). Wśród działów wskazanych w tej grupie znalazł się również dział prawny z możliwością wyboru teorii samorządu lub ekonomii ze szczególnym uwzględnieniem spółdzielczości. Była to

⁶ W szczególności chodziło o udział w zajęciach prowadzonych przez samodzielnego pracownika naukowego i zarazem uniknięcie w praktyce powierzania tego typu zajęć dydaktycznych nauczycielom akademickim bez odpowiedniego doświadczenia badawczego.

zatem bogata oferta przedmiotowa dla studentów, których zainteresowania i ewentualne plany zatrudnienia otwierały szeroki wachlarz możliwości dydaktycznych. Egzamin z wybranego w tej grupie przedmiotu był ustny.

Minister Oświaty określił także warunki, które umożliwiały wyznaczenie studentowi tematu pracy magisterskiej. Zgodnie z paragrafem drugim omawianego Rozporządzenia mogło to nastąpić za zgodą profesora po złożeniu egzaminów wymienionych powyżej w kolejności od 1 do 7. Praca magisterska mogła mieć charakter teoretyczny z danej dziedziny bądź praktyczny z uwzględnieniem zagadnień teoretycznych pozostających w merytorycznym związku z wybranym tematem praktycznym. Celem pracy magisterskiej było potwierdzenie opanowania przez studenta metody naukowej. W szczególności chodziło o sprawdzenie jego umiejętności w zakresie samodzielnego opracowania materiału empirycznego zgromadzonego przez studenta lub wskazanego przez profesora prowadzącego magisterium. Opanowanie naukowej metody stosowanej przy pozyskiwaniu lub wykorzystaniu istniejącego materiału empirycznego, a także umiejętność opracowania wyników badań zgodnie z zasadami pracy naukowej było zwieńczeniem uprawniającym właściwy organ (władze Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Łódzkiego) do nadania stopnia magistra filozofii w zakresie pedagogiki społecznej.

Końcowe paragrafy Rozporządzenia miały walor porządkowy. W czwartym ustalono, że każdy trymestr studiów może być zaliczony pod warunkiem aktywnego uczestnictwa studenta w wykładach i odrobienia zadań z zakresu ćwiczeń, których łączna liczba w tygodniu obejmowała minimum 12 godzin (dydaktycznych). W paragrafie piątym określono tryb wejścia w życie i obowiązywania Rozporządzenia. Z uwagi na datę wydania i ogłoszenia tego aktu prawnego, końcowy paragraf miał istotne znaczenie w uprawomocnieniu działań dydaktycznych prowadzonych od połowy 1945 roku przez Zakład Pedagogiki Społecznej Uniwersytetu Łódzkiego. Przedmiotowe Rozporządzenie weszło w życie z dniem ogłoszenia, ale z mocą obowiązującą od 1 stycznia 1946 roku. Oznaczało to uznanie działań prowadzonych w Sekcji niemal od początku jej istnienia. Tworzyło także możliwość przedterminowego zakończenia studiów dla tych, którzy mieli za sobą zrealizowane zajęcia w ramach konspiracyjnych kompletów prowadzonych podczas okupacji. W podziemnym nauczaniu uczestniczyła również Helena Radlińska (Radlińska, 1964, s. 453 i nast.) ukrywająca się przed niemieckim okupantem w Szarym Domu sióstr Urszulanek Serca Jezusa Konającego na warszawskim Powiślu (Szot, 2002, s. 12 i nast.; *Szary Dom w Warszawie*, 1998, s. 16 i nast.).

Ramy programowe kształcenia pedagogów społecznych

Ogłoszone w grudniu 1946 roku Rozporządzenie w sprawie programu studiów i egzaminów na stopień magistra filozofii w zakresie pedagogiki społecznej w Uniwersytecie Łódzkim legalizowało podjęte wcześniej działania dydaktyczne realizowane od semestru letniego 1945 roku przez Zakład Pedagogiki Społecznej Uniwersytetu Łódzkiego. Kierownikiem tej jednostki naukowo-dydaktycznej była Helena Radlińska, która w ramach realizacji programu kształcenia społeczno-pedagogicznego współdziałała z wybitnymi naukowcami i praktykami. W gronie tym znaleźli się przedwojenni współpracownicy naukowcy prof. H. Radlińskiej, jej uczniowie i nowi partnerzy dydaktyczni. W szczególności dydaktyczny zespół tworzyli: prof. dr Maria Ossowska, prof. dr Stanisław Ossowski, prof. dr Józef Chałasiński, prof. dr Bogdan Suchodolski, prof. dr Sergiusz Hessen, prof. dr Kazimiera Zawistowicz, prof. dr Julian Żukowski, prof. dr Jan Warężak, prof. dr Wacław Szubert, prof. dr Marian Serejski, prof. dr Tadeusz Kupczyński, prof. dr Józef Obrębski, prof. dr Jan Muszkowski, dr Kazimierz Wojciechowski, dr Emil Aleksander Paluch, dr Wanda Ptaszyńska, adj. Anna Chmielewska, st. asyst. Helena Pleszczyńska, st. asyst. Robert Froelich, st. asyst. Aniela Mikucka, mgr x. Jan Bartecki, inż. Andrzej Grabski, Józef Czesław Babicki (*Spis wykładów Działu Pracy Kulturalnej w Zakładzie Pedagogiki Społecznej Uniwersytetu Łódzkiego*). Wymieniony skład osobowy stanowił w powojennej Polsce imponującą grupę fachowców wybitnych w swej dziedzinie. Byli to specjaliści z obszarów teorii oraz praktyki oświatowej, społecznej, humanistycznej, ekonomicznej, prawnej, medycznej, a także znawcy zagadnień z zakresu filozofii, socjologii, historii (szczególnie historii społecznej), literatury, językoznawstwa, kultury, sztuki, metodyki pracy terenowej, a także doświadczeni badacze problemów społecznych.

Zespół dydaktyczny współdziałający w obrębie Zakładu Pedagogiki Społecznej Uniwersytetu Łódzkiego w ramach przygotowania pedagogów społecznych do egzaminu magisterskiego odpowiadał za realizację programu nauczania określonego modelową koncepcją kształcenia stworzoną przez Helenę Radlińską. W swej istocie podstawa programowa wpisywała się w minima określone stosowną regulacją prawną. W ramach przedmiotów uznanych jako fundament kształcenia społeczno-pedagogicznego wyodrębniono siedem głównych podstaw (bloków) (*Rozkład godzin, Wydział Pedagogiczny, Dział Pracy Kulturalnej, Zakład Pedagogiki Społecznej Uniwersytetu Łódzkiego*):

- A. Podstawy filozoficzne, których treści nawiązywały do zagadnień związanych z historią myśli filozoficznej, epistemologią, etyką,

moralnością, a także związkami filozofii prawa z wychowaniem. W szczególności wyróżniono tu następujące przedmioty nauczania:

- a. Wstęp do filozofii
 - a. Zadania badacza moralności
 - b. Seminarium z etyki (ćwiczenia)
 - c. Analiza i krytyka nowoczesnych prądów pedagogiki
 - d. Seminarium niższe – Prądy umysłowe Europy nowożytnej
 - e. Seminarium wyższe – Zagadnienie prawdy
 - f. Filozofia prawa a wychowanie.
- B. Podstawy biologiczne, których głównym celem była analiza zagadnień związanych z problematyką biologicznych uwarunkowań pracy społecznej. W zakresie tego pola problemowego wyszczególniono przedmiot – Biologiczne podstawy pracy społecznej.
- C. Podstawy psychologiczne, których zadaniem była prezentacja wiedzy oraz rozwijanie umiejętności w ramach psychologicznych i duchowych aspektów życia ludzkiego. W szczególności wyróżniono tu następujące przedmioty:
- a. O życiu duchowym człowieka
 - b. Wybrane zagadnienia z psychologii społecznej, oraz
 - c. Wybrane wykłady z psychologii eksperymentalnej, ogólnej i wychowawczej, zależnie od kierunku (specjalizacji) studiów.
- D. Podstawy społeczne, w zakres których włączano wiedzę z obszaru socjologii, kulturoznawstwa, ekonomii, demografii, a także pedagogiki społecznej. W szczególności były to następujące przedmioty nauczania:
- a. Wstęp do ludoznawstwa polskiego (wybrane rozdziały z kultury społecznej i duchowej ludu polskiego)
 - b. Socjologiczna analiza pojęcia ojczyzna
 - c. Seminarium: dyskusja na podstawowymi pojęciami z teorii kultury
 - d. Pedagogika społeczna
 - e. Wykłady z zakresu ekonomii i nauk społecznych
- E. Podstawy historyczne, w ramach których podejmowano kwestie tradycji pracy społecznej, zagadnienia gospodarcze i społeczno-polityczne. Zaliczono tu następujące przedmioty:
- a. Dzieje pracy społecznej na tle dziejów wsi
 - b. Historia społeczno-gospodarcza Polski
 - c. Historia ruchów społecznych

- F. Podstawy ekonomiczne, których zadaniem było rozwijanie u studentów wiedzy o związkach ekonomii z działalnością społeczną, oświatową, kulturalną, biblioteczną, adekwatnie do obszarów działania pedagogów społecznych. W prezentowanej siatce programowej nie wskazano szczegółowych przedmiotów przypisanych tej podstawie kształcenia.
- G. Technika pracy, której celem był przygotowanie studentów do stawiania zagadnień oraz poszukiwania i opracowywania materiałów empirycznych z badań, a także upowszechniania i spożytkowywania wyników eksploracji. W tym obszarze podstaw programowych wyszczególniono dwa zasadnicze przedmioty:
 - a. Zasady pracy umysłowej
 - b. Środki i metody upowszechniania kultury

Dodatkowym wzbogaceniem podstawy programowej w zakresie ogólnym były hospitacje i wycieczki dydaktyczne realizowane w ramach kierunkowego kształcenia w zakresie pedagogiki społecznej. Doświadczenie to przeniosła Helena Radlińska ze Studium Pracy Społeczno-Oświatowej, które prowadziła w strukturze Wydziału Pedagogicznego Wolnej Wszechnicy Polskiej w latach 1925-1939 (Radlińska, 1964, s. 429 i nast.)⁷.

Przedmioty podstawowe prezentowanego programu studiów magisterskich w zakresie pedagogiki społecznej uzupełniano przedmiotami specjalizacyjnymi. Zależnie od zainteresowań i aspiracji zawodowych studentów mieli oni do wyboru trzy możliwości kształcenia specjalizacyjnego (*Przedmioty specjalizacji, Zakład Pedagogiki Społecznej Uniwersytetu Łódzkiego*):

- I. Oświata (nauka dorosłych i młodzieży pracującej). W ramach tej specjalizacji wyróżniono następujące przedmioty uzupełniające tok studiów:
 - 1) Potrzeby kulturalno-oświatowe ziem Rzeczypospolitej (wraz z konwersatorium)
 - 2) Przegląd piśmiennictwa z zakresu pracy kulturalnej
 - 3) Czynniki społeczny w przebudowie szkolnictwa
 - 4) Oświata rolnicza
 - 5) Wczasy dziecięce
 - 6) Dodatkowy przedmiot do wyboru w ramach zainteresowań studentów spoza puli przedmiotów podstawowych i uzupełniających

⁷ W początkowych latach istnienia Studium Pracy Społeczno-Oświatowej nie było integralną jednostką Wydziału Pedagogicznego, ale działało przy Wydziale Pedagogicznym WWP.

II. Służba społeczna. W ramach tej specjalizacji wprowadzono do siatki programowej następujące przedmioty uzupełniające:

- 1) Proseminarium z pedagogiki społecznej
- 2) Seminarium z pedagogiki społecznej
- 3) Z historii prac społecznych (działalność kulturalno-oświatowa spółdzielczości polskiej)
- 4) Wybrane zagadnienia opieki nad dzieckiem i pomocy młodzieży
- 5) Zakłady opiekuńcze dla dzieci
- 6) Dziecko trudne
- 7) Higiena społeczna
- 8) Teoria służby społecznej (ćwiczenia przygotowawcze)
- 9) Czynniki ludzkie w ubezpieczeniach

Dodatkowym komponentem tej specjalizacji były hospitacje oraz praktyki w podmiotach prowadzących działalność wpisującą się w przestrzeń służby społecznej.

III. Bibliotekarstwo i księgarstwo. W ramach tej specjalizacji program uzupełniający obejmował następujące przedmioty nauczania:

- 1) Nauka o książce
- 2) Proseminarium
- 3) Seminarium dla zaawansowanych
- 4) Bibliotekarstwo
- 5) Ćwiczenia w katalogowaniu
- 6) Przegląd stanu badań nad czytelnictwem
- 7) Ćwiczenia z bibliografii
- 8) Wybrane wykłady z teorii i historii literatury oraz historii sztuki

W ramach tej specjalizacji organizowano również praktyki i hospitacje prowadzone w drukarniach, księgarniach oraz bibliotekach. Studenci mieli tam okazję zapoznać się z praktyką pracy wydawniczej, bibliotecznej oraz księgarskiej.

Pierwsze lata powojennej odbudowy modelu kształcenia społeczno-pedagogicznego charakteryzowały się wyjątkowo trudnymi warunkami organizacyjnymi. Głównym lokalem oddanym do dydaktycznej dyspozycji Zakładu Pedagogiki Społecznej Uniwersytetu Łódzkiego było służbowe mieszkanie przydzielone Helenie Radlińskiej przy ul. Trębackiej (obecnie ul. Uniwersytecka 3 w Łodzi). Poza funkcją mieszkania, w lokalu tym odbywały się zebrania Zakładu, a także zajęcia dydaktyczne ze studentami. Nieliczne wykłady i ćwiczenia prowadzone dla studentów pedagogiki społecznej

realizowano w pierwszych latach działalności Uniwersytetu Łódzkiego w salach budynku przy ul. Narutowicza 68 (*Tygodniowy harmonogram zajęć dla Działu Pracy Kulturalnej w Zakładzie Pedagogiki Społecznej Uniwersytetu Łódzkiego*).

Ponadto ludzkie straty wojenne osłabiały możliwość urzeczywistnienia programowych zamierzeń w planach dydaktycznych (Radlińska, 1964, s. 500-509). Śmierć takich wykładowców, jak w szczególności Faustyna Czerwijowskiego (znawcy bibliotekarstwa), Mariana Bronisława Godeckiego (specjalisty i metodyka kształcenia dorosłych), Antoniego Konewki (nauczyciela i działacza społeczno-oświatowego), Wandy Ivankowej-Prażmowskiej (specjalistki w zakresie dydaktyki wychowania fizycznego i biologii), Janusza Korczaka (lekarza, wychowawcy dzieci i młodzieży, teoretyka wychowania), Kazimierza Kornilowicza (teoretyka i praktyka działalności opiekuńczej oraz wychowawczej, twórcy świetlic dla dzieci i młodzieży z rodzin dysfunkcyjnych), Konstantego Krzeczковского (wybitnego znawcy zagadnień społeczno-politycznych), Aleksandra Ławrynowicza (bakteriologa, wybitnego znawcy higieny i zdrowia publicznego), Jana Łazowskiego (wybitnego polityka społecznego, znawcy problematyki ubezpieczeń społecznych), Stanisława Rychlińskiego (socjologa, metodologa, badacza problemów społecznych, znawcy zagadnień pracy, związków zawodowych i polityki zatrudnienia), Jana Strzeleckiego (ekonomisty, urbanisty i znawcy zagadnień samorządu terytorialnego), Czesława Wroczyńskiego (lekarza, teoretyka i organizatora systemu służby zdrowia oraz opieki społecznej) (Radlińska, 1964, s. 464).

Ograniczony dostęp do literatury przedmiotu, trudności związane z zaspokajaniem potrzeb podstawowych w początkowym okresie działalności dydaktyczno-naukowej Zakładu Pedagogiki Społecznej Uniwersytetu Łódzkiego nie osłabiały zaangażowania w sprawy akademickie (dydaktyczne, badawcze, społeczne, organizacyjne itp.) zarówno studentów, jak i nauczycieli tworzących zespół dydaktyczny tej jednostki uniwersyteckiej. Troska o dobro wspólne wyzwalała siły ludzkie, którymi pokonywano przeszkody stojące na drodze do intelektualnego i duchowego rozwoju studiującej młodzieży oraz pracowników Zakładu reprezentujących polską pedagogikę społeczną odradzającego się środowiska naukowego.

Podsumowanie: w stronę prawdy o przeszłości polskiej pedagogiki społecznej i klasyków tej nauki

Finalizując prezentację założeń programowych stworzonych dla kierunku studiów magisterskich oferowanych w Zakładzie Pedagogiki Społecznej Uniwersytetu Łódzkiego w zakresie pedagogiki społecznej warto

dodać, że w pierwszym okresie działalności dydaktycznej tej jednostki (prezentowanym w niniejszym artykule), studentami byli w dużej mierze kontynuatorzy kształcenia społeczno-pedagogicznego sprzed wybuchu drugiej wojny światowej (Radlińska, 1964, s. 470). Byli tam również uczestnicy okupacyjnych kompletów, co sprawiało, że program studiów musiał uwzględniać dodatkowe, niestandardowe dla szkolnictwa wyższego czynniki związane z bogactwem i motywacjami studiującej młodzieży akademickiej. Sytuacja ta zmieniła się wraz z naborem na studia kierunkowe „pedagogika społeczna” w roku akademickim 1948/49. Struktura „nowych” studentów oraz ich intencje związane z podjętą aktywnością akademicką znacząco odbiegały od przedwojennych standardów uniwersyteckich. Zwracała na to uwagę sama prof. Helena Radlińska, która wprost pisała o pojawianiu się osób jednoznacznie niezainteresowanych studiowaniem. W opublikowanej wersji wspomnień cenzura wyłączyła zdanie (odnalezione w rękopisie), w którym Autorka ujawniała obniżający się poziom wykształcenia ogólnego osób przyjmowanych na pierwsze lata studiów (począwszy od roku akademickiego 1948/49) (Radlińska, *Listy o nauczaniu i pracy badawczej. List XI*). Zjawisko to miało bez wątpienia związek z jakością działalności powojennego systemu oświatowego, którego kadra była odtwarzana i niejednokrotnie selekcjonowana w oparciu o polityczne kryteria zgodności z ideologicznymi założeniami państwa socjalistycznego. Diagnozy takiej nie mogła opublikować Helena Radlińska w dobie powojennego terroru, który eliminował z systemu oświatowego (włącznie z poziomem szkolnictwa wyższego) specjalistów posiadających stosowne kompetencje (w tym również kwalifikacje), uzdalniające ich do pełnienia ról nauczycielskich. Brak woli podporządkowania politycznego wobec „nowej władzy ludowej” wykluczał szereg nauczycieli niezłomnych. Dotyczyło to każdego szczebla szkolnictwa budowanego na marksistowskich założeniach przejętych od bolszewickich mocodawców przez komunistyczną władzę „nowej – ludowej Polski” (Mastalerz-Krystjańczuk, 2018, s. 383-398; Moraczewska, 2010, s. 256 i nast.; Paczkowski, 2003, s. 25-26, 29-30). Doświadczyla tego również Helena Radlińska, a także jej współpracownicy z Zakładu Pedagogiki Społecznej Uniwersytetu Łódzkiego, włącznie z Aleksandrem Kamińskim, którzy z końcem roku akademickiego 1949/50 zostali zwolnieni z pełnienia obowiązków akademickich. Helena Radlińska uzyskała w 1950 roku urlop zdrowotny ponawiany w kolejnych latach, jednak zespół dydaktyczny oraz Zakład Pedagogiki Społecznej zostały definitywnie rozwiązane (Lepalczyk, 2001, s. 134-158; Theiss, 1997b, s. 35). Decyzja ta miała podłoże polityczne i stała w sprzeczności z uzasadnionymi merytorycznie potrzebami dalszego

rozwoju działalności naukowej oraz dydaktycznej w zakresie pola zainteresowań pierwszego w Polsce Zakładu Pedagogiki Społecznej utworzonego w strukturach jednostki uniwersyteckiej – Uniwersytetu Łódzkiego.

Opisane powyżej fakty obrazujące fragmenty procesu powojennej odbudowy i instytucjonalnej destrukcji polskiej pedagogiki społecznej należą do pola badań historycznych, które warto podejmować z punktu widzenia nakreślonego przez Helenę Radlińską w naukowym rdzeniu stworzonej przez nią dyscypliny – pedagogiki społecznej. Wyniki eksploracji mogą mieć szczególne znaczenie dla społeczno-pedagogicznych badaczy, teoretyków, a także praktyków w odkrywaniu dyscyplinarnej tożsamości. Wiedza o dokonaniach minionych pokoleń z dużym prawdopodobieństwem ułatwi współczesnym i przyszłym pokoleniom spożytkowanie osiągnięć teoretycznych, metodologicznych czy metodycznych w urzeczywistnianiu ideału wpisanego w ontologiczną strukturę polskiej pedagogiki społecznej⁸. Szczególnego znaczenia dla współczesnych wyzwań pedagogiki społecznej nabiera idea łączenia badania z działaniem. Podejście takie jest bez wątpienia drogą prowadzącą do spożytkowania sił naukowych w przetwarzaniu rzeczywistości życia ludzkiego. Efekty dydaktycznej pracy osiągane w ramach działalności edukacyjnej uczelni wyższych kształcących współcześnie na specjalnościach pedagogicznych mogą warunkować refleksyjność praktyki podejmowanej w różnorodnych obszarach działalności społecznej, oświatowej, wychowawczej, kulturalnej, opiekuńczej itp. Dziedzictwo przeszłości, jej poznanie i zrozumienie jest także fundamentem tożsamości pedagogów społecznych, pracowników służb społecznych, a także innych profesji związanych z wspieraniem i rozwojem ludzkim (społecznym) w teraźniejszości i przyszłości.

Bibliografia:

- Bagiński, K. (1971), Helena Radlińska w ruchu ludowym, *Zeszyty Historyczne*, 19, s. 128-132.
- Gmitruk, J., Pastuszka S. J., Turkowski R. (2018), *Czesław Wycech, nauczyciel, ludowiec, polityk (1899-1977)*, Warszawa – Kielce – Pińczów: Wydawnictwo MHPRL.
- Lepalczyk, I. (2001), *Helena Radlińska, życie i twórczość*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

⁸ Szerzej o ideale w pedagogice społecznej patrz: H. Radlińska, *Pedagogika społeczna*, dz. cyt., s. 24, s. 42-43 i nast.

- Mastalerz-Krystjańczuk, M. (2018), Represje wobec nauczycieli w świetle dokumentów Ministerstwa Oświaty z lat 1945–1947, *Aparat Represji w Polsce Ludowej, Instytut Pamięci Narodowej*, 1/16, s. 383-398.
- Moraczewska, B. (2010), *Szkolnictwo polskie w latach 1945-1979 z uwzględnieniem miasta Włocławka*, Włocławek: Wydawnictwo PWSZ we Włocławku.
- Paczkowski, A. (2003), *Strajki, bunt manifestacje, jako „polska droga” przez socjalizm*, Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Radlińska, H. (1961), *Pedagogika społeczna*, Wrocław: Ossolineum.
- Radlińska, H. (1964), *Z dziejów pracy społecznej i oświatowej*, Wrocław: Ossolineum,
- Szary Dom w Warszawie (1998), Warszawa: Wydawnictwo Zgromadzenia Sióstr Urszulanek SJK.
- Szot, B. (2002), *Dwa światy Radlińskiej. Współpraca prof. Heleny Radlińskiej ze Zgromadzeniem Sióstr Urszulanek SJK w Warszawie w latach 1939-1945*, Milanówek: Agencja Wydawniczo-Handlowa Bożena.
- Theiss, W. (red.) (1997a), *Listy o pedagogice społecznej*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Theiss, W. (1997b), *Radlińska*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Winkler, M. (red.) (2007), *Koniec jałtańskich złudzeń. Sfałszowane wybory – 19 I 1947*, Kraków: Societas Vistula.
- Wycech, Cz. (1964), *Z dziejów tajnej oświaty w latach okupacji 1939-1944*, Warszawa: Nasza Księgarnia.
- Źródła:
- Radlińska, H., *Listy o nauczaniu i pracy badawczej. List XI*, rękopis (rkp., s. 61-62), Zbiory Specjalne, Biblioteka Uniwersytetu Łódzkiego. Dostęp: luty-marzec 2019.
- Rozporządzenie Ministra Oświaty z dnia 4 września 1946 roku (Nr IV SW-9396/46) w sprawie programu studiów i egzaminów na stopień magistra filozofii w zakresie pedagogiki społecznej na Uniwersytecie Łódzkim*, maszynopis (msp., s. 1-2), Zbiory Specjalne Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego. Dostęp: marzec 2019.
- Spis wykładów Działu Pracy Kulturalnej w Zakładzie Pedagogiki Społecznej Uniwersytetu Łódzkiego*, maszynopis (msp., s. 1-2), Zbiory Specjalne Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego.
- Tygodniowy harmonogram zajęć dla Działu Pracy Kulturalnej w Zakładzie Pedagogiki Społecznej Uniwersytetu Łódzkiego*, maszynopis (msp., s. 1-2), Zbiory Specjalne Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego. Dostęp: marzec 2019.

Rozkład godzin, Wydział Pedagogiczny, Dział Pracy Kulturalnej, Zakład Pedagogiki Społecznej Uniwersytetu Łódzkiego, maszynopis (msp., s. 1-3), Zbiory Specjalne Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego. Dostęp: marzec 2019.

Przedmioty specjalizacji, Zakład Pedagogiki Społecznej Uniwersytetu Łódzkiego, maszynopis (msp., s. 1-2), Zbiory Specjalne Biblioteki Uniwersytetu Łódzkiego. Dostęp: marzec 2019.